

Arqueologia, Història Antiga i dictadures modernes

Johann CHAPOUTOT. 2013. *El nacionalsocialismo y la Antigüedad*. Traducció de Belén Gala Valencia. Madrid: Abad Editores, 579 p. Títol original: *Le national-socialisme et l'Antiquité* (París: PUF, 2008), reeditat amb el títol *Le nazisme et l'Antiquité* (París: PUF, 2012).

Francisco GRACIA ALONSO. 2009. *La arqueología durante el primer franquismo (1939–1956)*. Barcelona: Edicions Bellaterra, 551 p.

Francisco GRACIA ALONSO. 2012. *Arqueologia i política. La gestió de Martín Almagro Basch al capdavant del Museu Arqueològic Provincial de Barcelona (1939–1962)*. Barcelona: Publicacions i Edicions de la Universitat de Barcelona, 406 p.

Johann Chapoutot, germanista i historiador francès especialitzat en història política i cultural del règim nazi, és professor d'Història Contemporània a la Universitat Pierre Mendès-France de Grenoble (França) des de 2008. Chapoutot és autor de *L'âge des dictatures. Régimes autoritaires et totalitarismes en Europe: 1919–1945* (2008, reed. 2013), *Le meurtre de Weimar* (2010) i *Le nazisme. Une idéologie en actes* (2012), a més del llibre que ressenyem, que és el resultat de la seva tesi doctoral (2006) dirigida conjuntament per Robert Frank (Université Paris I Panthéon-Sorbonne) i Etienne François (Technische Universität Berlin). *El nacionalsocialismo y la Antigüedad* està dividit en tres grans apartats que tracten de l'annexió, de la imitació i del ressò de l'Antiguitat, i que es divideixen en capítols que al seu torn es fragmenten en un reguitzell de subapartats, d'entrada força orientatius però que a la llarga entorpeixen la lectura. S'agraeix, això sí, que cada capítol es clogui amb unes conclusions parcials que ajuden a no perdre el fil argumental.

Malgrat l'actualitat de l'obra en una Europa on els grups d'extrema dreta són de preocupant actualitat, tant al carrer com a les urnes, el tema ja havia cridat l'atenció dels historiadors abastament. Recordem, per exemple, els llibres de M.H. Kater (*Das Ahnenerbe der SS*, 1974, reed. 2006) i V. Losemann (*Nationalsozialismus und Antike*, 1977), així com les obres col·lectives dirigides per H. Härke (*Archaeology, Ideology and Society. The German Experience*, 2000), B. Náf (*Antike und Altertumswissenschaft in der Zeit von Faschismus und Nationalsozialismus*, 2001), A. Leube (*Prähis-*

torie und Nationalsozialismus, 2002) i J.-P. Legendre *et alii* (*L'archéologie nazie en Europe de l'Ouest*, 2007). Totes elles, i moltes més, són ben conegudes per Chapoutot i utilitzades amb profit. En aquest marc bibliogràfic, l'originalitat de Chapoutot radica en la varietat i combinació d'enfocaments: arqueologia, història i història de l'art, arquitectura i urbanisme, institucions i administració, ensenyament i pedagogia, propagada, filosofia i mitologia nazi. Això i la novetat de moltes de les fonts impreses i documentals que utilitza fan que aquesta sigui una obra excepcional.

Retornant al contingut del llibre, el primer apartat tracta de la invenció d'un patrimoni ancestral indogermànic i del mite ari en la cultura alemanya moderna, de l'arianització de grecs i romans, i de l'apropiació de la cultura clàssica feta pel nazisme. Cal destacar la claredat amb què exposa l'enfrontament entre els germanistes (Himmler) i els classicistes (el mateix Hitler) i la subtileza amb què analitza l'ambigua posició intel·lectual i política de W. Jaeger i M. Heidegger. El segon apartat se centra en la imitació nazi de l'estètica clàssica, del model espartà en l'educació i del model romà en la ideologia imperial. Aquí tenen un paper destacat les Olimpíades de Berlín de 1936, ja estudiades en el seu moment pel sociòleg J.-M. Brohm (*Les jeux Olympiques à Berlin*, 1983, reed. 2008), i la lectura ideològica de les obres escultòriques d'A. Breker i J. Thorak, així com de l'arquitectura monumental d'A. Speer. A aquestes alçades no sobta que Plató i el model espartà fossin vistos pel nazisme com uns precursors seus. El que ofèn més la intel·ligència és la identificació que es va voler fer de Hitler amb Pèricle! Finalment, el tercer apartat s'ocupa de la idea nazi de civilització, de la mort de les civilitzacions i, en darrer terme, del nihilisme implícit en el pensament del nazisme. En certs aspectes, es tracta del vell tema de l'Antiguitat com a advertiment profètic: treure lliçons de la mort de les civilitzacions, que per als ideòlegs del nazisme era una conseqüència de la pèrdua de la «puresa racial». Això fa que les Termòpiles siguin Stalingrad, Sòcrates un socialdemòcrata, Sant Pau un «comissari polític» i els cristians es converteixin en els bolxevics de l'Antiguitat. Sorpren el lirisme, gairebé apoteòsic, dels darrers capítols, en la ranera de la mort de Hitler i del nazisme.

Des del punt de vista formal, podem dir que aquest llibre és un gran comentari de text, o més ben dit, dels textos fonamentals dels ideòlegs nazis: el *Mein Kampf* (1926) de Hitler, en primer lloc, però també *Der Mythus*

des zwanzigsten Jahrhunderts (1937) d'A. Rosenberg, l'*Apollo und Dionysos* (1927) de K. Kynant i tants altres textos profusament citats com a base de l'argumentació de Chapoutot. La bibliografia final és, certament, molt exhaustiva, sobretot pel que fa a les fonts impreses, que hi són ordenades temàticament. És remarcable, també, l'ús de la documentació conservada en el *Bundesarchiv Berlin – Lichterfelde*. Estranya, però, no trobar-hi citats els treballs de l'italià L. Canfora: *La Germania di Tacito da Engels al nazismo* (1979), *Intellettuali in Germania. Tra reazione e rivoluzione* (1979) i en especial *Ideologie del classicismo* (1980, ed. castellana 1991). També caldria haver destinat un apartat a les fonts impreses anteriors al nazisme, on es recollissin obres com les de J.J. Winklemann, K.O. Müller, Th. Mommsen, O. Seeck, citades en les notes però absents en la bibliografia. El llibre també hauria guanyat en utilitat amb un índex onomàstic.

A Occident, els retorns a l'Antiguitat han estat recurrents. L'especificitat de la relació del Nacionalsocialisme amb l'Antiguitat resideix, però, en la idea de raça. Ara bé, la brillantor argumental de Chapoutot no ens ha de fer oblidar que, en termes de tradició històrica, els nazis no van fer altra cosa que actuar segons les categories socials i els requisits dictats pels esdeveniments que van haver de superar. Oportunistes com eren, la manipulació eficaç de les masses imposava anar cap a aquells temes o arguments que aquestes eren susceptibles de creure. Cal reconèixer així que l'ús de l'Antiguitat fet pel nazisme no sobrepassà en bona mesura el nivell de les elits intel·lectuals del règim. En canvi, el mite dels antics germànics o de l'Edat Mitjana i de Frederic I Barba-roja era més popular, si més no fora de les grans ciutats.

El gran encert de Chapoutot rau en la seva manera sistemàtica i racional d'argumentar. Quan, horroritzats pels esdeveniments, convertim Hitler en una mena de Satanàs i Himmler i Goebbels en uns arcàngels exterminadors, els dotem d'una sacralitat, negativa certament, i d'una mena d'aura que els allunya de tot intent d'aproximació racional. Chapoutot ens exorcitza d'aquest parany mostrant-nos tot allò que la tradició històrica recreada pel nazisme va tenir de conjuntural, de trivial, d'atzarosa, d'inconsistent i de càlcul premeditat.

A casa nostra, pel que fa al franquisme i a l'Antiguitat, en els darrers anys destaquen els treballs de Francesc Gracia, catedràtic de Prehistòria de la Universitat de Barcelona des de 2010, especialista en protohistòria de la

Península Ibèrica i en Història de l'Arqueologia. A més dels dos llibres que comentarem, cal recordar aquí els seus treballs sobre l'espoli del patrimoni historicoarqueològic durant la Guerra Civil (amb G. Munilla, *El tesoro del «Vita»*, 2014), la figura de Bosch Gimpera (*Pere Bosch Gimpera. Universidad, política i exilio*, 2011), el creuer universitari pel Mediterrani de 1933 (amb J.M. Fullola, *El sueño de una generación*, 2006) i els batallons disciplinaris emprats en les excavacions d'Empúries (*Una inmensa prisión: los campos de concentración y las prisiones durante la Guerra Civil y el franquismo*, 2003, 37–60), així com l'edició de la correspondència de P. Bosch Gimpera a L. Pericot (amb J.M. Fullola i F. Vilanova, *58 anys i 7 dies*, 2003) i el capítol sobre les relacions entre els arqueòlegs espanyols i l'Alemanya nazi recollit dins *Documentos inéditos para la historia de la arqueología* (p. 129–154), que publicà el 2008 la Sociedad Española de Historia de la Arqueología.

En la introducció del primer llibre que ens ocupa, *La arqueología durante el primer franquismo (1939–1956)*, l'autor ens adverteix que aquesta és, en essència, una història de trajectòries humanes, d'enfrontaments personals i de l'evolució en l'organització de l'arqueologia espanyola, més que no pas dels seus resultats específics. En aquest sentit, podem dir que el llibre té com a pal de paller la figura de l'arqueòleg falangista Julio Martínez Santa-Olalla (Burgos, 1905 – Madrid, 1972), un personatge tan poderós en el seu moment com odiat pels seus enemics i menyspreat després de la seva gradual caiguda en desgràcia, a partir de 1954. Fins a l'aparició d'aquest llibre, sobre Martínez Santa-Olalla comptaven entre d'altres amb l'article d'A. Mederos (*Boletín del Seminario de Estudios de Arte y Arqueología* 69–70 [2003–2004]: 13–56) i l'estudi de M. Díaz-Andreu (*Complutum* 12, 2001: 325–343) sobre el que va ser el seu instrument de control: la Comisaría General de Excavaciones Arqueológicas (CGEA).

El llibre està dividit en onze capítols, estructurats en tres parts: el primer, «¡Ay de los vencidos!», tracta dels precedents (les figures d'H. Obermaier i P. Bosch Gimpera) i les depuracions posteriors a la guerra; el segon, «La organización de la arqueología franquista», comprèn els anys joiosos de Martínez Santa-Olalla, les seves relacions amb l'Alemanya nazi i com Martín Almagro Basch, que seria el seu “botxí”, anava agafant des de Barcelona (i Empúries) força i prestigi internacionals; el tercer, «Inmovilismo y apertura», focalitza l'atenció en els anys en què cau gradualment en desgràcia després de perdre el concurs a càtedra de 1954 (que guanyà

M. Almagro) i de ser cessat com a director general de la CGEA. Al llarg del llibre són constants les referències als enfrontaments de Martínez Santa-Olalla amb l'*aristocràcia* de l'arqueologia espanyola (representada en especial pels catedràtics d'universitat L. Pericot, A. García y Bellido i M. Almagro), el Ministerio de Educación Nacional i la Direcció General de Bellas Artes. Van ser els anys de l'ingrés d'Espanya a l'ONU (1955) i del democratacristià Joaquín Ruiz-Giménez al capdavant del Ministerio de Educación Nacional (1951–1956).

Es tracta d'un llibre molt ben documentat, una de les característiques peculiars i que mai no agraiem prou de la tasca investigadora del seu autor, treballador infatigable i hàbil a "aixecar la llebre" de la documentació i a seguir-la sense deixar-la de petja, honestament, fins allà on el porti, amb una tendència —tot sigui dit— a fer (o a voler) que les dades parlin per elles mateixes; de vegades, però, caldria una anàlisi més acurada de les circumstàncies. L'objecció, en aquest cas, té fàcil remei llegint, per exemple, els textos de G. Ruiz Zapatero sobre les "arrels prehistòriques" de l'Espanya franquista (dins *Ciencia y fascismo*, 1997: 147–160) i sobre la visió dels celtes en la historiografia espanyola (*Los celtas: Hispania y Europa*, 1993: 23–62), o el d'A. Ruiz sobre la vida, mort i resurrecció dels ibers durant el franquisme (*Antigüedad y franquismo*, 2003: 217–240), per limitar-nos tan sols al context arqueològic.

Dit això, cal advertir que aquest llibre té un seriós problema de "traçabilitat" de la documentació arxivística. Potser per causa de restriccions editorials (sempre gasives), bona part del que haurien de ser notes a peu de pàgina s'ha substituït per un apartat final de fonts documentals, ordenat per capítol, que de poc serveix per localitzar amb precisió les fonts utilitzades. El problema és més greu encara en les citacions literals que, excepte les provinents del BOE o del DOGC, no compten amb la referència preceptiva, cosa que minva en bona mesura la utilitat de l'immens treball —la mancança, tanmateix, es pot paliar quan el document també és transcrit i referenciat en altres obres del mateix autor. Cal dir també que l'obra consta d'un bon índex de noms i d'un recull fotogràfic de qualitat, amb trenta-dues pàgines de documents gràfics de primer nivell. És una llàstima que en alguns d'ells no se n'indiqui la procedència.

Com aclareix el subtítol d'*Arqueologia i política. La gestió de Martín Almagro Basch al capdavant del Museu Arqueològic Provincial de Barcelona*

(1939–1962), l'altre treball de F. Gracia estudia, en aquest cas, l'etapa barcelonina de l'arqueòleg aragonès Martín Almagro Basch (Tramacastilla 1911 – Madrid 1984). En Almagro més que en cap altre, els volums d'homenatge i les necrològiques que se li van dedicar eren del tot insuficients per valorar justament la seva tasca. D'aquí la importància i l'oportunitat d'aquest llibre, ben documentat i amb un bon índex final de noms.

Com bé comenta l'autor, Almagro és un personatge incòmode per a l'arqueologia catalana, perquè va ser un clar exemple de la política cultural que el govern franquista imposà a Catalunya. A una gran capacitat de gestió en Almagro s'hi sumava una ferma ideologia doctrinària que no li impedí anar-se adaptant als canvis polítics del règim fins a convertir-se en un dels catedràtics més actius en la campanya que va defenestrar Martínez Santa-Olalla. Cal recordar també, com diu l'autor, que Almagro va aglutinar entorn seu un nombre considerable d'arqueòlegs catalans com ara Maluquer de Motes, Arribas, Palol, Tarradell, Ripoll o Trias, i que tots ells, qui més qui menys, van anar distanciant-se'n a fi de crear les pròpies estructures de recerca. Per tant, segons l'autor, no es pot entendre l'arqueologia a Catalunya durant la segona meitat del segle xx sense la figura d'Almagro en la mesura que fou ell qui potencià, per exemple, la recerca i la difusió del jaciment d'Empúries, a més de reobrir i consolidar el Museu Arqueològic amb el suport de la Diputació de Barcelona. Negar-ho —continua dient— seria negar una realitat tossuda i caure en la reinvençió de la història per establir un paisatge idíl·lic en què tothom pugui acoblar-se sense problemes de consciència. Personalment no hi puc estar més d'acord. Fa uns anys, el grup d'opinió Marc-7 (*L'Avenç* 91, 1989: 64–71) ja recordava que Almagro va saber fer-se seva la tasca feta els anys previs a 1939, buidant-la de contingut i posant-la al servei del franquisme i, també, de la seva promoció personal, m'atreviria a afegir.

Acabem dient que els tres llibres ressenyats s'intercalen i es complementen. Ens mostren diferents maneres de desemmascarar les farses de la Història, els seus intents d'alienació, de manipulació i d'engany. La lectura, doncs, de qualsevol d'aquestes tres obres ens fa reflexionar sobre el poder que té la Història i sobre la responsabilitat dels historiadors, però també sobre les seves febleses.

Jordi Cortadella

Universitat Autònoma de Barcelona